

Romano džaniben

časopis romistických studií | 1 | 2018

Romano džaniben

časopis romistických studií | 25. ročník | 1/2018

Obsah

Helena Sadílková
Váhy historického poznání 05

RECENZOVANÁ ČÁST

Lada Viková
Adolf Ištvan – romský legionář z Bohusoudova: z bádání nad jeho dopisy 19

Milada Závodská
Žákovská a studentská léta učitele Antonína Daniela 59

Jiří Smlsal
Holokaust Romů v retribučním soudnictví 93

NERECENZOVANÁ ČÁST

Michal Schuster
Archivní fond Zemská donucovací pracovna Brno jako zdroj dokumentace romských obětí holocaustu v České republice – nálezová zpráva 123

**Stíny, vzpomínky a naděje /
Rozhovor se Zdeňkem Danielem st. a Zdeňkem Danielem ml.** 141

Antonín Daniel
**O Romech z Oslavan. Historická práce Antonína Daniela
o Romech z jeho rodné obce** 167

Michal Schuster
Projekt Databáze romských obětí holocaustu v České republice 187

Kristina Dienstbierová
**O svou minulost bychom se měli zajímat.
Zpráva o projektu „Paměť Romů“ společnosti Romea, o. p. s.** 193

Helena Sadílková
Zpráva o činnosti Pražského fóra pro romské dějiny 197

RECENZE | ANOTACE 201

Archivní fond Zemská donucovací pracovna Brno jako zdroj dokumentace romských obětí holokaustu v České republice – nálezová zpráva

Cílem této nálezové zprávy je popsat doposud nedostatečně využitý archivní fond A 19, Zemská donucovací pracovna (dále ZDP) Brno, uložený v Moravském zemském archivu v Brně (dále MZA), jehož detailní výzkum může přinést důležité poznatky (nejen) o tématu genocidy Romů za druhé světové války na našem území. Internace romských mužů a žen je totiž významnou podkapitolou fungování ZDP v Brně, která může přispět k dokreslení postavení, resp. perzekuce tohoto etnika na našem území v období rakouské monarchie, první a druhé československé republiky, protektorátu a omezeně také v letech 1945–1951. Osud romských vězňů² v brněnské ZDP v období 1939–1945 je stěžejním pro výzkum, jež provádí autor zprávy v rámci projektu Databáze romských obětí holokaustu v České republice, řešeného Institutem Tereziánské iniciativy v Praze. Jedním z cílů projektu je systematický archivní výzkum, který přináší detailnější informace o osudech jednotlivých obětí nacistické perzekuce Romů na území dnešní České republiky.³

Historie vzniku a fungování ZDP

V průběhu existence donucovací pracovny v Brně se několikrát změnil její název tak, jak se měnily dobové politické okolnosti, které určovaly také její využití. O zřízení záchytných ústavů pro osoby bez zaměstnání, tuláky, zloděje a osoby, které se dopustily trestných činů, se uvažovalo od konce 18. století. Až na počátku 19. století vláda a moravské stavy přistoupily k rozhodnějším krokům, což vyústilo v nařízení dvorské kanceláře z 25. srpna 1837, ve kterém povoluje zřízení zemské robotárny v Brně. Ta byla otevřena 1. listopadu 1841 a koncem roku 1843 byla uznána vlastnictvím moravských stavů. Počátkem šedesátých let 19. století převzal vrchní dohled nad robotárnou zemský výbor. V sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století několikrát (1870, 1879, 1880, 1881) jednal zemský sněm

1 Mgr. Michal Schuster působí jako historik v Institutu Tereziánské iniciativy.
E-mail: michal.schuster@terezinstudies.cz

2 V textu budu pro označení osoby, která byla umístěna do ZDP, používat pojmu *vězeň*, přičemž dobová označení byla i jiná (např. *korigent*, *chovanec*, *trestanec*, *káranec*).

3 Více o první fázi projektu viz <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html>

a zemský výbor (dále jen ZV) z finančních důvodů o zrušení robotárny nebo jejím převedení do státní správy, což státní pokladna vždy odmítla. Protože kapacita brněnské robotárny nestačila pokrýt potřeby země, došlo roku 1885 k založení čtyř dalších robotáren, které byly aktivovány roku 1889: ve Znojmě, Jihlavě, Novém Jičíně a Šumperku. Určeny byly k nápravě provinilých žen a mužů, novojičínská byla určena zvláště pro mladistvé. V devadesátých letech 19. století bylo v brněnské robotárně zrušeno ženské oddělení a trestané ženy byly posílány do jihlavské pracovny. Když byla pracovna v Jihlavě roku 1902 změněna v zaopatřovací ústav pro choromyslné, byly ženy umísťovány většinou ve Znojmě, příp. v Šumperku. Na počátku 20. století navíc vznikly dva *Moravskoslezské ústavy pro výchovu nedospělých dívek* v Boskovicích a Mohelnici (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV).

Za první československé republiky přešly pracovny pod ZV, přičemž byly podřízeny ministerstvu vnitra, od roku 1929 patřily pod zemské zastupitelství. Ve třicátých letech si moravské pracovny do jisté míry vězně odsouzené na území Moravy a Slezska rozdělovaly podle charakteru jejich provinění: brněnská pracovna si ponechávala vězně, kteří se provinili proti zákonu o tuláctví a žebrotě (to byl také důvod uvěznění některých Romů), pracovny v Šumperku a Znojmě těžší delikventy. Současně byla rozšířena kapacita těchto ústavů. Původně byly pracovny v Brně a Šumperku určeny každá pro 250 mužů, ve Znojmě pro 300 mužů a žen. Roku 1931 byla zvýšena kapacita jednotlivých ústavů na 470 osob (Vymlátilová, Obršlík 1956: I–IV). Po okupaci pohraničí na podzim 1938 byli vězni ze ZDP v Šumperku a Znojmě přemísťováni do Brna.⁴ Počet vězňů byl během druhé světové války zmenšován.⁵ Brněnská pracovna se, stejně jako ty v Čechách v Praze-Ruzyni a Pardubicích, změnila na základě vládního nařízení č. 89 Sb. ze dne 9. března 1942 o preventivním potírání zločinnosti na tzv. sběrný tábor (něm. *Anhaltelager*, dále ST), který sloužil k výkonu preventivní policejní vazby. Ta mohla být uvalena kriminální ústřednou v Praze nebo oddělením kriminální policie při brněnském policejním ředitelství jako časově neomezená na osoby označené za „zločince z povolání“ a „asociály“. Dle části zákona, která se věnovala „zvláštním ustanovením o cikánech“, měly být „Cikáni a osoby potulující se po způsobu cikánském“ uvězněni, pokud opustili bez povolení kriminální ústředny místo pobytu (Nečas 2005: 255). Část vězňů ZDP označených za „zločince z povolání“ a „asociály“ byla následně postupně odtransportována v rámci politiky preventivního potírání zločinnosti do koncentračního tábora Auschwitz I a na konci války i do jiných KT. Po osvobození v květnu 1945 zahájila brněnská ZDP opět provoz, ale ne v plné šíři, neboť podle rozhodnutí brněnského Zemského národního výboru z 25. září 1945 byli usazeni v části budovy osoby

4 MZA, A 19, kart. 370, spis Káraní povšechně (1939).

5 MZA, A 19, kniha 39; MZA, B 40, i. č. 27.

dočasně zadržené policií (do ledna 1947). Roku 1949 byla zemská donucovací pracovna v Brně přeměněna na tábor nucené práce pro osoby, které se provinily proti novému režimu (Vymlátílová, Obršlík 1956: I–IV).

V donucovacích pracovnách měly být internovány osoby starší 18 let opakovaně trestané pro potulku, žebrotu, vyhýbání se práci, nedodržování předpisů policejního dozoru a pro příživnictví. Přípustnost pro dodání osob do ZDP byla navržena soudem v rozsudku a následně musela být schválena tzv. komisí pro donucovací pracovny a polepšovny u nejvyšších správních míst, tj. nejprve u moravského místodržitelství a u zemské vlády slezské, v letech 1919–1928 u zemské správy politické a později u zemského úřadu v Brně. Komise rozhodovala (tzv. nocionovala) s konečnou platností a bez odkladu, nejdéle do čtyř týdnů po soudním vyjádření. Z přijetí do pracovny měly být vyloučeny osoby tělesně nezpůsobilé k lehčím pracím, duševně choré, slabomyslné a nepříčetné, nemocné, dále těhotné a kojící ženy (Vymlátílová, Obršlík 1956: I–IV; Nečas 2002: 191; Nečas 2005: 244; Kalábová, Kaláb 2005: 9).

Každý vězeň, který do ZDP přišel poprvé (nebo po dřívějším podmíněném propuštění z donucovací pracovny či po uprchnutí z ní), byl automaticky zařazen do III. stravovací třídy. Po přiměřené době mohli být „polepšení“ vězni, kteří se prokázali řádným chováním a pracovitostí, na návrh ředitele a domácí komise přerazeni do vyšší stravovací třídy. Naopak vězni mohli být za trest přerazeni z vyšší do nižší stravovací třídy. Zadržení v pracovně nesmělo přesáhnout tři roky, přičemž v případě „polepšení“ mohl být vězeň propuštěn definitivně i dříve (před uplynutím dvou let se však jednalo o podmíněčné propuštění).⁶

Základem „převýchovy“ vězňů mělo být vykonávání pracovní činnosti. Zaměstnávání vězňů však bylo důležité i pro zajištění každodenního chodu ústavu. Probíhalo při nejrůznějších pracích, které se týkaly provozu (pekárna, krejčovská, obuvnická a stolařská dílna atd.), ale také služeb veřejnosti (služby především jiným zemským ústavům, někdy i soukromníkům, např. velkostatkům, kam byli vězni posíláni na práci). Když v době krize na počátku třicátých let 20. století došlo k útlumu tzv. venkovních prací, ZDP si pronajala od 1. června 1933 od moravské země kamenolom v Olšovci (okr. Přerov), kam byla část jejích vězňů umístěna (dle Vymlátílová, Obršlík 1956: I–IV).

Vězni, kteří se pokusili o útěk nebo jinak porušili domácí řád, byli na základě rozhodnutí ředitele ZDP, resp. velitele ST, trestáni vězením, samovazbou nebo temnicí. Po vydání vládního nařízení o preventivním potírání zločinnosti v březnu 1942 byli někteří z nich předáváni kriminální policii v Brně, což většinou znamenalo zařazení do hromadných transportů „asociálů“ do KT Auschwitz I (Nečas 2005: 246).

⁶ Dle Vymlátílová, Obršlík 1956: I–IV; Nečas 2002: 191; Nečas 2005: 244; Kalábová, Kaláb 2005: 9.

Archivní fond A 19, ZDP Brno

Do MZA se dostaly v padesátých letech 20. století pouze trosky písemností z bývalé ZDP Brno, takže archivní fond A 19 nepokrývá veškeré aspekty fungování ústavu. Fond o velikosti 24,27 bm a počtu 387 inventárních čísel je celý zpřístupněný a je členěn na knihy – celkem 229 evidenčních jednotek – a spisy – celkem 158 kartonů (Vymlátilová, Obršlík 1956).

Do první skupiny patří soubor podacích protokolů, který obsahuje sedm podacích protokolů pro období 1938–1949, dva podací protokoly korespondence se ZÚ pro období 1937–1945 (týká se především personálních záležitostí), knihu oběžníků (tzv. Videatbuch) pro období 1858–1922 a dvě knihy normálií pro období 1912–1948. Mezi knihy nejcennější z hlediska množství osobních údajů o vězních patří 28 tzv. základních či kmenových knih vězňů (něm. *Stammbuch*, česky též „štambuchy“), které pokrývají celé období fungování ústavu (1848–1949). K nim náležejí tři knihy s indexem (1841–1949), dále index ke korespondenci (1890–1891), index odběratelů z ústavního kamenolomu v Olšovci a index osob TNP z období po roce 1949. Další soubor knih se dotýká účetnictví ústavu pro období 1907–1949 a obsahuje nejrůznější peněžní deníky příjmů a vydání, zásobování, stravování, pekárny, povoznictví, ústředního skladiště, lomu a betonárny v Olšovci, pokladní závěrky, deníky vkladů u poštovní spořitelny atd. K zajímavým patří také knihy nadvýdělků a depozit vězňů, knihy nadlepení vězňů, knihy svršků vězňů, knihy přírůstků vězňů, kniha záznamů o fotografování a odebrání otisků vězňů (fotografická a daktyloskopická databáze se však nedochovala), knihy hlášení dozorců (např. provinění vězňů, prosby o propuštění, návštěvu, balík, o povolení psát dopisy), knihy trestních protokolů, knihy vězňů podmínečně propuštěných nebo předvolaných před domácí komise, deníky nemocných atd.

Mezi spisy najdeme materiály týkající se zaměstnanců ústavu (mj. 11 kartonů s osobními spisy zaměstnanců, především dozorců)⁷ a výkonu jejich služby (domácí řády, pracovní výkazy, rozdělení služeb, přídavky, pojištění). Dalším spisovým souborem jsou materiály vzešlé ze samotného chodu ústavu (korespondence, rozpočty, inventáře, výroční zprávy, údržba budov, strava). Nejzajímavější materiály se týkají samotných vězňů, jejich internace, výkonu práce, prohřešků a trestů (protokoly domácí komise). Nejcennější jsou osobní spisy vězňů, které jsou uspořádány abecedně dle příjmení a časově pokrývají celkovou dobu fungování ústavu (celkem 95 kartonů). Obsahují různé materiály průběžně shromážděné správou ústavu k jednotlivým vězňům: dokumentaci o přijetí, propuštění či případném uprchnutí a znovudodání, osobní popisy, soupisy trestů, korespondenci

⁷ Kartony 230–240 obsahují osobní spisy celkem 161 zaměstnanců.

s domovskými obcemi, soudní rozsudky, životopisy sepsané příslušnými obecními úřady, rodné a křestní listy, vysvědčení příslušnosti a majetnosti (chudoby), zdravotní posudky, dokumenty o pracovním nasazení v rámci ZDP, žádosti o propuštění, v některých případech také osobní korespondenci vězňů s rodinnými příslušníky atd. Osobní spisy se bohužel nedochovaly pro všechny vězně ZDP a také obsáhlost těch dochovaných je různorodá (od několika až po desítky folií). I tak však lze na základě těchto materiálů zrekonstruovat základní údaje o jednotlivých vězních a průběhu jejich věznění.⁸

Kromě materiálů ZDP obsahuje fond také zlomek dokumentace TNP v Brně pro období jeho fungování v letech 1949–1951 (index osob sběrného střediska TNP, dva spisy se seznamy vězňů TNP a jejich přehledem dle jednotlivých světnic, osobní spisy zaměstnanců ad.).

Nutno dodat, že dotčené materiály obsahují celou řadu osobních údajů, a badatel tak při práci s nimi musí zacházet citlivě a obezřetně. To ostatně vyplývá i ze samotné podstaty materiálů, které z převážné většiny vytvořily represivní složky státní správy.

Romové v ZDP v letech 1939–1945

Téma zemských donucovacích pracoven na území Čech a Moravy je dosud nedostatečně zpracované. Dějinám pardubické pracovny se věnuje kniha K. Kalábové a V. Kalába *Historie zemské donucovací pracovny a vězňice pro ženy v Pardubicích* (Kalábová, Kaláb 2005). Širší perspektivu pracovních táborů na území meziválečného Československa pojednává článek V. Strobacha a P. Balouna (2016) „Likvidace nezaměstnanosti: Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou“.

Internací Romů v těchto institucích – ovšem výhradně na území Moravy a Slezska – se doposud zabýval pouze historik Ctibor Nečas (Nečas 2002, Nečas 2005). Nečas vycházel jen z tzv. kmenových knih ZDP v Brně, Znojmě a Šumperku uložených ve fondu MZA Brno, B 40, ZÚ Brno⁹ a vytvořil přehledové pojednání, týkající se celkového počtu romských vězňů, jejich hospitalizace v nemocnici, úspěšných či neúspěšných útěků, věznění za účelem trestního řízení a odtransportování do KT. Výzkumem uvedených kmenových knih Nečas zjistil, že všemi moravskými ZDP (tj. v Brně, Šumperku a Znojmě) prošlo v období 1911–1944 celkem 154 romských vězňů (103 muži a 51 žena).¹⁰ Jako vodítko

8 Osobní spisy mužů jsou v kartonech 247–339, žen v kartonech 340–341.

9 Jde o jakýsi rejstřík, v němž jsou vězni řazeni dle příjmení podle abecedy. MZA, B 40, i. č. 27 (Kmenová kniha ZDP Brno, 1911–1944), i. č. 28 (Kmenová kniha ZDP Šumperk, 1911–1938), i. č. 29 (Kmenová kniha ZDP Znojmo, 1911–1939).

10 Tamtéž; Nečas 2005: 244.

pro zjištění romského původu vězňů použil C. Nečas srovnání obvyklých romských příjmení s nacionáliei, zvláště s domovskou příslušností. To podle něj přineslo spolehlivé výsledky u Danielů, Holomků, Ištvanů a Burianských (Nečas 2002: 192). Úskalí tohoto přístupu však ukazuje fakt, že C. Nečas mezi Romy zařadil také např. Vítězslava Daniela (nar. 1920, č. 2607), jehož romský původ dochovaný obsáhlý osobní spis jednoznačně vylučuje.¹¹

Na základě Nečasova zjištění bylo v brněnské ZDP v období 1911–1944 zapsáno nejméně 75 romských vězňů, z toho 71 mužů a čtyři ženy. U sedmnácti Nečasem identifikovaných romských vězňů (přesně u 14 mužů a tří žen) byly tzv. nociónovací nálezy, kterými byli určeni jako vězni ZDP, zrušeny (u mužů většinou pro odvod k vojsku, pro tělesnou nezpůsobilost, u žen kvůli jejich přemístění do znojenské pracovny). Po odečtení těchto 17 osob a dalších tří mužů, kteří byli dle Nečase v kmenových knihách uvedeni dvakrát (pod přezdívkou a současně pod jejich skutečným příjmením) byli v brněnské ZDP registrováni 54 romští muži a jedna žena (Nečas 2002: 192). Nečas uvádí, že tři romské vězně brněnské ZDP si na podzim 1942 vyžádalo kriminální oddělení policejního ředitelství v Brně k zařazení do transportů „asociálů“, jež směřovaly 3. listopadu a 23. prosince téhož roku do KT Auschwitz I.¹²

Již jen ze základní sondy do dalších dochovaných materiálů z provenience brněnské ZDP (především osobních spisů jednotlivých vězňů, jež C. Nečas při své práci nevyužil), kterou provedl autor této nálezkové zprávy, se ukazuje, že počet romských vězňů v ZDP může být až dvojnásobný.

Identifikace romských vězňů je v mnoha případech značně obtížná. Problému s jejich jednoznačným určením si byl samozřejmě vědom i C. Nečas, když konstatoval, že jím uvažovaný počet „není zcela kompletní a mírně podhodnocuje skutečný stav“ (Nečas 2002: 192). Ani v souvislosti se zostřenou rasovou politikou namířenou proti romskému obyvatelstvu od roku 1942 nebyla v brněnské ZDP, resp. sběrném táboře (dále jen ST) vedena nějaká zvláštní evidence „cikánů“.¹³ Za „cikány“ byli označeni jen někteří Romové (v závislosti na dodaných písemných podkladech, vzhledu vězně, znalostech či subjektivních představách zapisujícího úředníka ústavu atd.).¹⁴ U některých z nich je uveden kočovný způsob života (např. *vagabundirend*), později se objevují pojmy „Zigeuner/Zigeunerin“ či „cikán/cikánka“¹⁵ v sloupci stav pracovníka (*Stand des Arbeiters*), příp. je zapsáno

11 MZA, A 19, kart. 256.

12 Šlo o Františka Daniela z Hranic, Antonína Holomka z Vracova a Františka Holomka z Míškovic (Nečas 2002: 193).

13 Naproti tomu v ZDP, resp. ST v Pardubicích, byl součástí každoměsíčních výkazů o počtu vězňů osob pro ředitelství protektorátní kriminální policie v Praze i samostatný výkaz „cikánů“ (Kalábová–Kaláb 2005: 18).

14 Nečas konstatoval, že v ZDP ve Znojmě byla vyznačena etnická příslušnost u třetiny romských vězňů, což je mnohem častější než v brněnském a šumperském ústavu (Nečas 2002: 194).

15 Od počátku, tj. od roku 1848, byly kmenové knihy vedeny německy, od roku 1918 pouze česky, za druhé světové války česko-německy a po ní opět pouze česky.

v příslušné kolonce „řeč cikánská“.¹⁶ Pomoci může srovnání s další dokumentací, která se vztahuje k vězňům (především osobní spisy, různé výkazy, hlášení atd.). Původ vězňů lze také odvozovat porovnáním obvyklých romských příjmení s ostatními dostupnými údaji o datu a místě jejich narození a o jménech a původu rodičů, které se dají v některých případech dohledat v příložených opisech rodných a křestních listů nebo v církevních matrikách. Na základě výzkumu kmenových knih ZDP a torzovitě dochovaných osobních spisů vězňů lze prozatím v období 1911–1944 jednoznačně identifikovat 101 romských vězňů, z nichž někteří prošli kromě brněnské také donucovací pracovnou ve Znojmě či Šumperku.¹⁷ Většina z 33 identifikovaných romských vězeňkyň byla internována ve znojenské ZDP.¹⁸

Kmenové knihy

Prvotním zdrojem o věznicích v brněnské ZDP jsou kmenové knihy,¹⁹ které obsahují základní údaje o věznicích, např. vězeňské neboli evidenční číslo, osobní údaje o jménu, datu a místě narození, bydlišti, náboženském vyznání, údaje o příchodu do ZDP, hospitalizaci, propuštění, útěku.²⁰ Později došlo v knihách k úpravě a zavedení nových kategorií, např. řeč; výchova do čtrnáctého roku života: u rodičů / mimo / neznámo; vzdělání: zda ne/umí číst a psát, návštěva obecné školy; povolání; komu byl při propuštění odevzdán, např. příbuzným, zaměstnavateli nebo policii, příp. zaslán postrkem do domácí obce nebo za hranice státu jako cizinec.²¹ Jednotliví vězni byli

16 Takovéto indicie romského původu se nalézají především u zápisů v tzv. kmenových knihách a v osobních spisech osob s typickými romskými příjmeními, např. Buriánský, Daniel, Didy, Holomek, Ištvan, Malík, Růžička atd.

17 Díky neúplným záznamům nelze v případě některých vězňů jednoznačně určit, v jaké ZDP a v jakém období byli internováni.

18 Výzkum týkající se romských vězeňkyň je bohužel značně ztížen omezeným množstvím dochovaných osobních spisů a výrazným nedostatkem dochovaných materiálů ze ZDP ve Znojmě a Šumperku.

19 MZA, A 19, i. č. 13–40 (období 1848–1949), i. č. 41–43 (indexy ke kmenovým knihám, 1841–1949), i. č. 46 (index osob sběrného střediska TNP Brno, 1949–1951). Další kmenové knihy ZDP se nacházejí také ve fondu MZA, B 40, i. č. 27, ZDP Brno (1911–1944), i. č. 28, ZDP Šumperk (1911–1938, 1947–1948) a i. č. 29, ZDP Znojmo (1911–1937, 1947–1948). Ve fondu B 40 najdeme dále kmenové knihy zemských vychovatelů v Albrechticích (1921–1938), Boskovicích (1911–1938), Mohelnici (1906–1937) a Uherském Hradišti (1911–1937), zemské ochrannovny v Moravském Krumlově (1905–1938), zemského sirotčince v Rajhradě (1904–1937) a zemského útulku matek a kojenců v Kuřimi (1927–1941).

20 V nejstarších knihách z období rakouské monarchie byly vyplňovány údaje v těchto předepsaných kategoriích: evidenční číslo vězně, datum a číslo guberniálního povolení k uvěznění, jméno, místo narození, stáří, vyznání, stav vězně (svobodný, ženatý), předchozí bydliště, dřívější způsob života, datum příchodu, důvody pro uvěznění, den a třída povýšení v ZDP (tři třídy lišící se především v výši obdržené mzdy a přidělu jídla), tělesná způsobilost, způsobilost k těžké či lehké práci, obdržené tresty a chování během internace, den propuštění a komu byl vězeň předán (např. policii, domovské obci atd.), poznámka.

21 Přehled všech kategorií: jméno, příjmení, evidenční číslo, místo a datum narození, manželské/nemanželské narození, domovská příslušnost, předchozí bydliště, náboženství, řeč, stav (svobodný, ženatý, vdovec, rozveden), výchova do 14. roku života (u rodičů / mimo / neznámo), vzdělání (zda ne/umí číst a psát, návštěva obecné školy), povolání, dřívější život (tresty, druhy deliktů), den a rok dodání / propuštění (také nemocnice, úteky), soudní rozsudek, tělesný stav, stravovací třída, životopis (většinou seznam předchozích trestů), chování a tresty v ZDP, komu byl při propuštění odevzdán (např. příbuzným, zaměstnavateli nebo policii, zaslán postrkem do domácí obce nebo za hranice státu jako cizinec atd.).

do kmenových knih zapisování chronologicky dle data příchodu do ZDP, čemuž odpovídalo i přidělené vězeňské tzv. evidenční číslo neboli číslo základní knihy, které pak bylo vedle jména a příjmení uváděno i v dalších úředních knihách a další dokumentaci ZDP. V případě, že byl vězeň po svém podmínečném či definitivním propuštění do ZDP znovu dodán, obdržel číslo nové. Co se týče informací vztahujících se k pronásledování Romů v době války, je zajímavé, že se v kmenových knihách také sporadicky objevoval záznam o internaci, příp. úmrtí některých bývalých vězňů donucovací pracovní v KT Auschwitz. Příkladem je zápis o Františku Danielovi (ev. č. 2541), u nějž je v poznámce uvedeno, že byl 23. 12. 1942 předán policii v Brně²² a zemřel 18. 2. 1943 v KT Auschwitz, takže došlo k jeho vyškrtnutí z evidence ZDP.²³ Z uvedeného příkladu vyplývá, že ZDP byla informována o dalším osudu svých vězňů, kteří byli deportováni do KT Auschwitz I. Podobná byla situace v případech, kdy nociónovaný vězeň nebyl do ZDP dodán např. z důvodu výkonu trestu v jiném zařízení nebo byl na útěku. Šlo o praktický postup, protože, pokud zemřel, nemusela již správa ZDP udržovat osobní spis vězně pro případ jeho dodání nebo znovudodání a mohla jej uzavřít. Pro detailnější vhled do fungování komunikace ZDP s příslušnými protektorátními úřady a KT ve věci jejich bývalých vězňů však prozatím nebyly nalezeny vhodné vypovídající materiály.

Osobní spisy vězňů

V jiných ústavních knihách se nějaké zvláštní označování „cikánů“ až na několik výjimek neobjevuje, a tak je nutné porovnat údaje z kmenových knih se všemi dalšími dostupnými písemnostmi vzešlymi z fungování ZDP. Zásadní význam mají především osobní spisy jednotlivých vězňů, které využil již historik C. Nečas (2005: 244–246) k rekonstrukci stručných biografí několika romských mužů a žen v období druhé světové války.²⁴

Tyto materiály nejrůznějšího typu, které časově pokrývají celkovou dobu fungování ústavu, dávají nahlédnout do života vězňů (a v některých případech také jejich rodinných příslušníků) před jejich internací, během ní a v případě podmíněně propuštěných také po ní. Nejčastějšími dokumenty jsou popisy vězňů, lékařské zprávy, životopisy vězňů sepsané příslušnými obecními úřady, rodné a křestní listy, domovské listy, soupisy trestů, soudní rozsudky, korespondence

22 Dne 23. 12. 1942 byl jako „zločinec z povolání“ (*Berufsverbrecher*) odtransportován hromadným transportem „asociálů“ z Brna do KT Auschwitz I. MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport VII., fol. 2.

23 MZA, B 40, kniha 27, s. 290.

24 Šlo o Františka Daniela (nar. 1900, v ZDP Brno pod věz. č. 2258), Jana Daniela (nar. 1909, věz. č. 2255), Františka Didyho (nar. 1903, č. 2257), Edvarda Daniela (nar. 1908, č. 1704), Tomáše Daniela (nar. 1898, č. 2457), Karla Holomka (nar. 1912, č. 2444), Marie Danielové (nar. 1890, bez č.), Hedviky Ištvanové (nar. 1896, bez č.) a Jana Danihela (nar. 1913, č. 2582).

ZDP s domovskými obcemi apod. V několika případech se ve spisech dochovaly také „cikánské legitimace“.

Odlíšnou perspektivu přináší žádosti vězňů a jejich rodinných příslušníků o propuštění, osobní korespondence vězňů (texty čtyř dopisů publikoval C. Nečas roku 2005),²⁵ v několika případech osobní fotografie atd.²⁶ Ve spisech 24 romských vězňů můžeme nalézt osobní korespondenci, která pochází převážně z let 1923–1944.²⁷ Unikátní je soubor 17 dopisů, které obdržel Jan Daniel (nar. 1909, Biskupice, okr. Uherské Hradiště). V srpnu 1941 byl již podruhé ve svém životě umístěn do ZDP v Brně, kde se pod ev. č. 2255 nacházel také roku 1942, kdy byla tato instituce změněna na ST. Dne 23. února 1942 byl J. Daniel nasazen na těžkou a namáhavou práci do kamenolomu v Olšovci u Hranic. Obdržené dopisy od příbuzných a známých z let 1938–1943 obsahují mimo jiné informace o obtížném a zhoršujícím se životě jeho příbuzných, o postupném uvěznění příbuzných a známých v „cikánském táboře“ (dále CT) Hodonín u Kunštátu (řeší se tu např. možnost propuštění z CT díky úplatku ve výši 1000 K) a jejich následných transportech do KT.²⁸ Hned v prvních dnech fungování CT v Hodoníně u Kunštátu do něj byla 5. srpna 1942 odtransportována manželka J. Daniela, Božena,²⁹ s jejich dvěma nejmladšími dětmi Ludmilou a Ignácem.³⁰ O jejich osudu a osudu dalších příbuzných³¹ se J. Daniel dozvěděl z nedatovaného dopisu sestry Anastázie Herákové,³² která ještě zůstala na svobodě. V závěru dopisu mu píše:

„...první transport³³ jenom vibírali ty horši, tak nevíme jak to s nama dopadne, možná že pojedem také. to se vibíralo v celem Protektorátě. Jesli bys jel tak napiš.³⁴“

25 Dopis Marie Holomkové z CT Hodonín u Kunštátu pro Františka Holomka (věz. č. 2505), dopisnice blíže neurčených příbuzných z CT Hodonín u Kunštátu pro Karla Holomka (č. 2444), dopis Heleny Holomkové z KT Ravensbrück pro Josefa Krkošku (č. 2635) a dopis Kašpara Daniela (č. 787) pro Helenu Holomkovou do KT Ravensbrück (Nečas 2005: 348–349). Dopisy publikoval C. Nečas také v článku „Jedinečné dokumenty“ (*Romano džaniben*, říj. 2005) a jsou dostupné skrze on-line archiv časopisu na www.dzaniben.cz (pozn. red.).

26 MZA, A 19, kart. 247–341.

27 Výjimkou jsou dva dopisy z let 1909 a 1912 ve spisu Kleofáše Vodičky (nar. 1887, č. 84). MZA, A 19, kart. 334, Vodička Kleofáš (84).

28 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 1–104.

29 Božena Danielová (nar. 1899, Doubravy, okr. Zlín), v CT Hodonín u Kunštátu od 5. 8. 1942, č. 3285 (Nečas 2014: 36).

30 Ludmila Danielová (nar. 1930, Doubravy, okr. Zlín), Ignác Daniel (nar. 1936, Biskupice, okr. Zlín), v CT Hodonín u Kunštátu spolu se svou matkou od 5. 8. 1942 pod společným č. 3285 (Nečas 2014: 36).

31 Další příbuzné se prozatím nepodařilo přesně identifikovat.

32 Pravděpodobně jde o Anastázi Herákovou (nar. 1905, Biskupice, okr. Zlín), která byla 19. 3. 1943 zaevidována pod č. Z-4975 v CT Auschwitz-Birkenau, kde 10. června 1943 zahynula (Nečas 1992: 167).

33 Z dobového kontextu vyplývá, že je tu míněn transport do CT Hodonín u Kunštátu.

34 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 43.

Během roku 1943 byli rodinní příslušníci J. Daniela, věznění v CT Hodonín u Kunštátu nebo dosud na svobodě, odtransportováni do KT Auschwitz-Birkenau. Stručnou zprávu o odjezdu sestry A. Herákové a jejího manžela³⁵ obdržel v dopisnici od Josefa Kolaříka z Pozlovic:

„Zděluji vam že vaše sestra stazka a švagr jsou prič a všichni odjeli vpondělí 16teho kam nevím v pondělí jeli do brodu a z Brodu jeli v patek ráno prič.“³⁶

Šlo o hromadný transport moravských Romů do CT Auschwitz-Birkenau, v němž byl také syn J. Daniela Josef (nar. 1922, zaevidován pod věz. č. Z-4438, zem. 1944; Nečas 1992: 63) a dcera Zdenka provd. Heráková (nar. 1925, Z-5024, zem. 1943; Nečas 1992: 171). S hromadným transportem vězňů CT Hodonín u Kunštátu byla do Osvětimi 22. srpna 1943 odvezena také jeho manželka Božena (Z-9005; Nečas 1992: 150) spolu s dětmi Ludmilou (Z-9006, zem. 1944; Nečas 1992: 156) a Ignácem (Z-8372, zem.³⁷; Nečas 1992: 59). Zda a jakým způsobem se o tom J. Daniel dozvěděl, z dochovaných materiálů nevyplývá. Zůstával nadále vězněm ZDP, přičemž se mu podařilo 28. 7. 1943 z olšovského kamenolomu uprchnout. Později byl dopaden a 19. 4. 1944 předán policejnímu kriminálnímu ředitelství v Brně.³⁸ Z knihy přírůstků ZDP můžeme zjistit, že byl 8. února 1945 odtransportován na nezjištěné místo³⁹ a jeho další osud je prozatím neznámý.⁴⁰

Osobní spisy jsou ve fondu A 19 seřazené abecedně dle příjmení v 95 kartonech (93 kartonů se spisy vězňů a 2 kartony se spisy vězeňkyň), v nichž se nacházejí různě obsáhlé spisy týkající se více než 3000 mužů a 60 žen. Vzhledem k neexistujícímu jmennému rejstříku bylo v prvotní fázi nutné projít všechny kartony s osobními složkami a (na základě obvyklých romských příjmení) vytipované pak prostudovat. Jak již bylo uvedeno výše, jednoznačně bylo prozatím identifikováno 101 vězňů a 33 vězeňkyň romského původu v období 1911–1944. Přesnější výsledky však přinese až výzkum ostatních dokumentů ZDP a především jejich srovnání s dalšími materiály nejrůznější provenience (matriční záznamy, materiály obecních úřadů, četnických stanic apod.), na jejichž základě budou moci vzniknout detailnější biografie jednotlivých vězňů a vězeňkyň.

Ze zjištěného počtu 101 romských mužů se jich 30 nacházelo v ZDP v období existence Protektorátu Čechy a Morava. Jejich osud lze dohledat také díky srovnání s existujícími seznamy vězňů protektorátních kárných pracovních

35 Jeho jméno není v dopisu uvedeno, ani se jej jinou cestou prozatím nepodařilo zjistit.

36 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 47.

37 Záznam svědčí o skutečnosti, že zemřel v KT, ovšem bez udání data.

38 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255), fol. 1, 5, 6.

39 Nečas uvádí, že byl pravděpodobně odtransportován do KT Buchenwald (Nečas 2005: 245).

40 MZA, A 19, kniha 172.

táborů (dále KPT), ST a CT,⁴¹ dále s dochovanými seznamy transportů „asociálů“ do KT Auschwitz,⁴² publikovanými seznamy vězňů CT v KT Auschwitz-Birkenau⁴³ a dalších KT.⁴⁴

Celkem 12 romských vězňů bylo v uvedeném období propuštěno, a to buď podmíněně, definitivně nebo pro nezpůsobilost (ze zdravotních důvodů). Dva z nich (Josef Daniel, č. 2115, František Didy, č. 2257) byli následně internováni v KPT Hodonín u Kunštátu a odtud odtransportováni jako „asociálové“ do KT Auschwitz I. V transportech „asociálů“ nacházíme také propuštěné vězně ZDP Františka Daniela (č. 2258)⁴⁵ a Františka Daniela (č. 2422).⁴⁶ Eduard Daniel (č. 1704), propuštěný 15. 3. 1941 pro nezpůsobilost, se stal v srpnu 1942 jedním z prvních vězňů CT Hodonín u Kunštátu (Nečas 2014: 48). V hromadných transportech protektorátních Romů do Auschwitz-Birkenau nacházíme Antonína Ištvana (č. 2421; Nečas 1992: 87) a Františka Růžičku (č. 2485; Nečas 1992: 106). Karel Holomek (č. 2444) byl ze ZDP propuštěn k datu 20. 8. 1943, aby byl hned následujícího dne zařazen do hromadného transportu Romů, který směřoval do Auschwitz-Birkenau z CT Hodonín u Kunštátu.⁴⁷

Zajímavou skupinu tvoří devět vězňů, kteří byli do ZDP dodáni během roku 1944, tj. až po proběhlém odtransportování většiny protektorátních Romů do Auschwitz-Birkenau. Osm z nich bylo 8. 2. 1945 předáno kriminálnímu ředitelství v Brně k odtransportování (neznámo kam): Jan Daniel (č. 786), Kašpar Daniel (č. 787), Alois Růžička (č. 788), Bohuslav (či Bohumil) Holomek (č. 789), Reinhold Lagrin (č. 790), Heinrich Bamberger (č. 791), Franz Schneeberger (č. 792) a Reinhold Burianský (č. 793).⁴⁸ František Lagron (č. 5) byl propuštěn těsně před osvobozením 18. 4. 1945 (jeho osud je neznámý).⁴⁹

Kromě výše uvedených vězňů si kriminální ředitelství v Brně vyžádalo další čtyři vězně ZDP. Tomáš Daniel (č. 2457) byl kriminálnímu ředitelství předán v den svého propuštění pro tělesnou nezpůsobilost 31. 7. 1940 a v srpnu 1943

41 Nečas 1987; Nečas 2000; Nečas 2012; Nečas 2014.

42 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7.

43 Nečas 1992; Gedenkbuch 1993; *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2018-08-03]; *United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2018-08-03].

44 Např. *Die Toten: Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2018-08-03].

45 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport V., fol. 6.

46 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport III., fol. 1.

47 MZA, B 40, kniha 27, s. 94; *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wiezien.php?lang=en&ok=osoba&id_osoba=96760 [cit. 2019-01-18].

48 MZA, A 19, kniha 172.

49 MZA, A 19, kart. 291, Lagron Franz (5).

odtransportován do KT Auschwitz-Birkenau, kde pod číslem Z-8649 dne 3. 11. 1943 zahynul.⁵⁰ Dne 23. 12. 1943 si kriminální ředitelství převzalo i Antonína Holomka (č. 2518) a Františka Holomka (č. 2541), kteří byli téhož dne zařazeni do hromadného transportu „asociálů“ vypraveného z Brna do KT Auschwitz I. Tam oba stejného dne, 18. 2. 1943, zahynuli.⁵¹

Další kategorii vězňů ZDP v období 1939–1945 tvoří ti, kteří byli vedeni jako uprchlí. Jedním z romských uprchlíků byl František Křištof (č. 2041), který byl na útěku již od 7. 11. 1936 a do ZDP nebyl vrácen ani v období okupace.⁵² Dne 2. 10. 1942 z kamenolomu v Olšovci uprchli i Jan Daniel (č. 2582) a František Holomek (č. 2505). Zatímco J. Daniel byl 24. 2. 1943 zastrelen v rodném Hluku v blízkosti „cikánských chat“ při pokusu o útěk,⁵³ F. Holomek byl dopaden a 7. 4. 1943 transportem „asociálů“ odvezen do KT Auschwitz I.⁵⁴ Jan Daniel (č. 2255), uprchlý 28. 7. 1943, byl – jak už bylo výše zmíněno – ihned po svém zadržení předán 19. 4. 1944 kriminálnímu ředitelství v Brně a jeho další osud je nejistý.⁵⁵

Další materiály

Údaje z kmenových knih a osobních složek lze porovnat s dalšími materiály, např. se záznamy knihy přírůstků pro období 1939–1948.⁵⁶ Zajímavé jsou především údaje o transportech (romských) vězňů mimo donucovací pracovnu, např. u skupiny osmi romských vězňů je poznamenáno „8. II. 1945 – transport“.⁵⁷ V tzv. knihách nadvýdělků vězňů a tzv. knihách příjmů a vydání deposit vězňů lze nalézt údaje o transportu (nejen) romských vězňů do KT Auschwitz I. Tyto informace byly pro správu ZDP důležité proto, že příslušný výdělek se vězni, který měl být odtransportován do KT, při jeho odchodu nevyplácel, ale zůstal v ZDP jako tzv. cizí peníze (nesměly být utraceny).⁵⁸ Podobně se objevují údaje o do KT Auschwitz odtransportovaných vězních také v knize svršků.⁵⁹

50 *Memorial and Museum Auschwitz-Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: http://base.auschwitz.org/wieczien.php?lang=en&tok=osoba&cid_osoba=54600 [cit. 2019-01-18].

51 MZA, B 40, i. č. 27. s. 106, 290.

52 MZA, A 19, kart. 288, Křištof František (2041).

53 MZA, A 19, kart. 257, Daňhel Jan (2582).

54 MZA, B 321, kart. 27, i. č. 7, Transport VIII., fol. 7.

55 MZA, A 19, kart. 256, Daniel Jan (2255). Výše uvedena úvaha C. Nečase o jeho dalším transportu do KT v Buchenwaldu.

56 Obsahují tyto údaje: číslo vězně, jméno a příjmení, datum dodání, jednotlivé položky nafasovaného eráru (zimní kabát, kalhoty atd.), číslo ložnice, údaj o propuštění a poznámka (např. propuštěn, popraven, transport).

57 MZA, A 19, kniha 172.

58 MZA, A 19, kniha 138–161.

59 MZA, A 19, kniha 178.

Dalšími zajímavými dokumenty jsou knihy s denními hlášeními dozorců o vězních (týkají se především jejich provinění a žádosti o propuštění, návštěvu, balík, o povolení psát dopisy apod.), které jsou doplněny rozkazem nadřízeného, jak postupovat (např. druh trestu, zda vyhovět žádosti či nikoliv). Ojedinele obsahují také zajímavé informace o adresátech soukromých dopisů vězňů (většinou jméno a adresa, rodinný vztah k vězni).⁶⁰ Příkladem může být hlášení z 9. července 1944, v němž Alois Růžička (ev. č. 788) prosí (s kladným výsledkem) o povolení napsat své milé Marii Ondrášové z Pivína.⁶¹

Kusé informace o životě jednotlivých romských vězňů v ZDP lze získat také z úřední korespondence ZDP. Zajímavý je případ hromadné otravy vězňů jídlem 5. června 1944. V popisu události se uvádí, že toho dne se v brněnské ZDP nacházelo celkem 86 vězňů, z toho 48 káránců, 34 preventivně zadržených osob a čtyři „cikáni“. Z tohoto počtu se 64 mužů otrávil, přičemž pět zemřelo v ústavu, resp. v nemocnici.⁶²

O romských vězních brněnské donucovací pracovní, kteří se stali oběťmi holokaustu, se vzácně dozvídáme také z poválečné dokumentace ZDP. Příkladem jsou pátrání po vězních, kteří nebyli do ZDP Brno dodáni příslušnými domovskými obcemi, soudy či četnictvem (např. kvůli útěku před samotným dodáním, z důvodu odpykávání trestu v běžné věznici, odtransportování do KT Auschwitz či jiného tábora), nebo odtud uprchli. I po válce byly totiž nadále všechny osoby původně určené do ZDP, které tam z jakýchkoliv důvodů nenastoupily a ZDP nebylo informováno o jejich úmrtí, vedeny v evidenci uprchlíků a ZDP se je snažila prostřednictvím různých úřadů dohledat. V prosinci 1945 proto zaslala Zemskému národnímu výboru a Oblastní kriminální úřadovně v Brně seznam, který uváděl celkem 50 mužů, kteří uprchli v období od 4. 3. 1930 do 27. 8. 1944 a nebyli doposud dopadeni a vráceni zpět do ZDP.⁶³ Tři z uvedených osob lze identifikovat jako Romy.⁶⁴

Na uvedeném seznamu chybí Rudolf Daniel (nar. 1908, Malenovice, okr. Zlín), který z pracovní uprchl 16. 11. 1940. ZDP se ovšem při pátrání po něm obrátila v březnu 1946 na velitelství Sboru národní bezpečnosti ve Starém Městě u Uherského Hradiště, které následně odpovědělo, že R. Daniel se do Starého Města nevrátil, „ježto podle sdělení ostatních cikánů zemřel v Osvěčíně“.⁶⁵ Na základě doporučení SNB ve Starém Městě se ZDP obrátilo také na SNB

60 MZA, A 19, kniha 187–191.

61 V originále „*der Geliebter Marie Ondráš, Pivín*“. MZA, A 19, kniha 190.

62 MZA, A 19, kart. 373, fol. 5–18.

63 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1239–1240.

64 Čeněk Burianský, nar. 3. 4. 1904, Chrudim, František Daniel, nar. 18. 4. 1906, Staré Město u Uherského Hradiště, Alois Daniel, nar. 16. 6. 1912, Újezdec, okr. Přerov. MZA, A 19, kart. 246, fol. 1240.

65 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1245.

v Kunovicích, který následně provedl šetření mezi tamními bývalými romskými vězni KT. Velitel SNB pak sdělil ZDP v dopise z 5. 4. 1946, že „cikán František Daniel (malý Franta)“ nemohl o smrti R. Daniela nic bližšího udát, protože s ním nebyl v KT vězněn. Jak dále SNB sdělil, družka F. Daniela, Pavla Holomková, však vypověděla, že:

„V Osvětně byli společně s cikány ze St. Města, mezi kterými byl rovněž cikán Rudolf Daniel, který byl však dán do Osvětně asi půl roku dříve. Tento prý snad jednou onemocněl a brzy nato zemřel jako všichni cikáni ze St. Města.“⁶⁶

Dle seznamů obětí byl Rudolf Daniel do KT Auschwitz-Birkenau odtransportován 7. 5. 1943, v „cikánském táboře“ obdržel číslo Z-7197 a 12. prosince 1943 zde zemřel.⁶⁷

Závěr

Cílem předložené nálezoové zprávy je upozornit na dosud málo využitý archivní fond ZDP Brno z pohledu internace romských mužů a žen v protektorátním období, které s sebou přináší řadu otázek. Jednou z nich je, zda bylo zařazení osob označovaných úřady za „cikány“ či „cikánské míšence“ do ZDP možností, jak uniknout z postupně realizovaného systému rasového pronásledování romského obyvatelstva po červenci 1942, kdy bylo přijato nařízení „o potírání cikánského zlořádu“, na jehož základě byl proveden soupis „cikánů a cikánských míšenců“ a byla zahájena koncentrace těchto osob v nově vzniklých CT v Letech u Písku a Hodoníně u Kunštátu. Výše zmíněné příklady totiž ilustrují případy lidí, kteří byli v ZDP internováni i v době po uskutečnění transportu „asociálů“ a „cikánů“. Další významnou otázkou může být, do jaké míry představy o fungování a prospěšnosti ZDP hrály roli při úvahách protektorátního státního aparátu týkajícího se řešení „cikánské problematiky“. Jelikož ZDP dlouhodobě sloužily k internaci osob považovaných za kriminální recidivisty, mohly právě tyto instituce představovat jistý inspirační zdroj pro zacházení a kontrolování určité skupiny lidí definovaných na základě sociálních, resp. rasových charakteristik. Bude zajímavé zjistit, do jaké míry se zkušenosti s provozem ZDP projevíly při vzniku a fungování protektorátních KPT, ST a CT.

Důležité je také téma samotného zařazování osob do ZDP na základě soudního návrhu, jenž musel být schválen tzv. komisí pro donucovací pracovny a polepšovny při ZÚ (jakou roli v tomto procesu hrály místní úřady, jak

66 MZA, A 19, kart. 246, fol. 1244.

67 *Gedenkbuch* 1993: 212; Nečas 1992: s. 67.

o zařazování „cikánských“ vězňů uvažovali úředníci na této úrovni, jak v této věci fungovala součinnost mezi soudy a ZÚ atd.). Přínosné bude jistě též vytvoření statistiky zařazování „cikánů“/Romů do ZDP, z níž mj. vyplyne, jaký byl jejich podíl na celkovém počtu vězňů v brněnské donucovací pracovně a jak se v průběhu let měnil, např. po přijetí zákona o „potulných cikánech“ roku 1927, ale především po zahájení protektorátní rasové politiky proti „cikánům a cikánským míšencům“ v létě 1942 a po odtransportování většiny Romů z protektorátu do KT Auschwitz-Birkenau během roku 1943. Stěžejní je rovněž otázka případné specifčnosti postavení „cikánů“ v ZDP a výzkum osudů jednotlivých romských vězňů jak v samotné ZDP, tak s ohledem na jejich zařazení do transportů „asociálů“, pozdější předání jiným státním institucím nebo podmíněčné či definitivní propuštění. Pro lepší pochopení perzekuce Romů na území protektorátu bude důležité sledovat rozdílnost osudů romských vězňů ZDP a jejich rodinných příslušníků. Jak je vidět z nemnoha výše uvedených příkladů, nacházejí se ve fondu ZDP též osobní dokumenty a spisy, které pomáhají přiblížit se osobním historiím obětí holokaustu před a během rasové perzekuce v protektorátu. Přináší tak svědectví o tom, jak události vnímali samotní perzekvovaní, a pomáhají vyrovnávat zásadní dominanci pramenů k dějinám holokaustu Romů pocházejících od těch, kteří se na jejich perzekuci přímo či nepřímo podíleli.

Seznam zkratk

CT	Cikánský tábor
KPT	Kárný pracovní tábor
KT	Koncentrační tábor
MZA	Moravský zemský archiv
SNB	Sbor národní bezpečnosti
ST	Sběrný tábor
TNP	Tábor nucené práce
ZDP	Zemská donucovací pracovna
ZÚ	Zemský úřad
ZV	Zemský výbor

Prameny

- MZA Brno, fond A 19, Zemská donucovací pracovna Brno 1848–1949 (1951)
MZA Brno, fond B 40, Zemský úřad Brno, Dodatky ke všem manipulacím
1621–1951
MZA Brno, fond B 321, Protektorátní kriminální policie – Policejní ředitelství
Brno

Literatura

- Gedenkbuch. Die Sinti und Roma im Konzentrationslager Auschwitz-Birkenau / Memorial Book. The Gypsies at Auschwitz-Birkenau / Księga Pamięci. Cyganie w obozie koncentracyjnym Auschwitz-Birkenau.* 1993. Vol. 1, 2. München, London, New York, Paris: Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau, Das Dokumentations- und Kulturzentrum Deutscher Sinti und Roma in Heidelberg.
- Kalábová, K., Kaláb, V. 2005. *Historie zemské donucovací pracovny a věznic pro ženy v Pardubicích.* Praha: Vězeňská služba České republiky.
- Nečas, C. 1987. *Andr'oda taboris. Věžňové protektorátních cikánských táborů 1942–1943.* Brno: Český svaz protifašistických bojovníků.
- Nečas, C. 1992. *Aušvicate hi khér báro. Čeští věžňové cikánského tábora v Osvětimi II – Brzezince.* Brno: Masarykova univerzita.
- Nečas, C. 2000. *Z Brna do Auschwitz-Birkenau. První transport moravských Romů do koncentračního tábora Auschwitz-Birkenau.* Brno: Muzeum romské kultury.
- Nečas, C. 2002. Romští káránci v moravských donucovacích pracovnách. *Vlastivědný věstník moravský* (56): 191–194.
- Nečas, C. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945).* Brno: Matice moravská.
- Nečas, C. 2012. *Pamětní seznam – 1: jména a údaje o nebožácích, kteří byli násilně koncentrováni v tzv. cikánském táboře I (Lety, 1942–1943).* Nymburk: Vega-L.
- Nečas, C. 2014. *Pamětní seznam II, Hodonín.* Praha: Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.
- Strobach, V., Baloun, P. 2016. Likvidace nezaměstnanosti: Pracovní tábory mezi liberální demokracií a diktaturou. *Dějiny a současnost* (7): 38–42.
- Vymlátílová, M., Obršlík, J. 1956. *A 19, Zemská donucovací pracovna Brno 1848–1949 (1951).* Prozatímní inventář. Brno: Státní archiv v Brně.

Internetové zdroje

- Databáze romských obětí holocaustu. *Institut Tereziánské iniciativy* [online]. Dostupné z: <http://www.terezinstudies.cz/projects/roma-database.html> [cit. 2018-08-03].
- Die Toten: Konzentrationslager Buchenwald 1937–1945: Namen* [online]. Dostupné z: <http://totenbuch.buchenwald.de/names/list> [cit. 2018-08-03].
- Memorial and Museum Auschwitz–Birkenau: Auschwitz prisoners* [online]. Dostupné z: <http://auschwitz.org/en/museum/auschwitz-prisoners/> [cit. 2018-08-03].
- United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Survivors and Victims Database* [online]. Dostupné z: https://www.ushmm.org/online/hsv/person_advance_search.php [cit. 2018-08-03].